

Camino Cahier 2

Cinema Camino

Inleidingen bij pelgrimsfilms

Suzanne van der Beek & Paul Post (red.)

Camino Academie
2018

Het mysterie van de ongerijmdheden

Gijs Mulder

4

De film die u gaat zien gaat over katholieke dogma's en ketterijen uit 2000 jaar kerkgeschiedenis. Een obscuur en moeilijk onderwerp waar niet iedereen warm voor zal lopen. U krijgt discussies voorgeschoteld over klassieke katholieke thema's als de transsubstantiatie (is de hostie echt het lichaam van Christus, is de wijn echt Zijn bloed?), de Onbevleete Ontvangenis en de goddelijke Triniteit (is God drie-in-een?). De Britse filmwetenschapper Ian Christie vertelde dat bij de perspremière van *La voie lactée* in Londen een boekje werd uitgedeeld om de inhoud van de film beter te kunnen volgen, een soort 'Dogma's en ketterijen voor dummies'.¹ Het was 1969, vlak na de Parijse revolutie van 1968, een tijd waarin filmfiethebbers vertrouwd waren met het werk van Marx en andere helden van het socialisme dan met het leven van Jezus Christus. U krijgt geen boekje en u bent bovendien al gewaarschuwd op de website van het festival dat deze film Engels is ondertiteld, waardoor de kans groter is dat het een en ander u af en toe ontgaat. Is het erg als u details mist van deze zware kost? Nee, want er valt veel te lachen en er zijn genoeg memorabele personages en onvergetelijke voorvallen. Bovendien wist Luis Buñuel natuurlijk ook wel dat dit zware kost was. Dus hij had vast nog iets anders in petto met deze film, zoals ik straks zal proberen uit te leggen.

¹ Ian Christie: 'Ian Christie interview on "The Milky Way" and Luis Buñuel', 2-4-2015, <https://youtu.be/BPUekRkZ9us>

Toen *La voie lactée* uitkwam was Buñuel 69 jaar (dat is gemakkelijk uit te rekenen want hij is van 1900). Hij heeft er dan al een lange carrière op zitten die getekend is door de grote politieke en culturele ontwikkelingen van de twintigste eeuw, in het bijzonder die ontwikkelingen die zich in Spanje hebben voltrokken. De Buñuel van de jaren twintig en begin jaren dertig is de querulante en subversieve hemelbestormer die twee films maakte die nu gelden als behorend tot de canon van de surrealistische film, *Un chien andalou*² en *L'âge d'or*.³ Vóór en tijdens de Spaanse burgeroorlog wordt zijn carrière gekenmerkt door expliciet sociaal en politiek engagement. Als Franco de burgeroorlog wint en zijn dictatuur vestigt moet Buñuel in ballingschap. Na omzwervingen in de Verenigde Staten vindt hij uiteindelijk emplooi in Mexico waar hij de meeste films uit zijn oeuvre draait. Vanaf de jaren zestig werkt hij in Europa, vooral in Frankrijk, en wordt eigenlijk dan pas een bekend filmregisseur. Na zijn meest succesvolle film, *Belle de Jour*,⁴ voelt hij zich onbezwaard om een film te maken over een onderwerp dat hem echt na aan het hart ligt en dat in zekere zin een terugkeer is naar zijn kindertijd op het platteland van Aragón (toen nog met veel middeleeuwse trekken), en natuurlijk ook naar zijn tijd op de jezuïetenschool in Zaragoza. Met *La voie lactée* maakt Buñuel voor het eerst sinds zijn beroemde surrealistische films een film met een volledig vrije narratieve structuur.

De Via lactea

De rode draad van dit verhaal over dogma's en ketterijen is de Camino naar Santiago de Compostela, ook wel genaamd de 'Via lactea', de Melkweg. In vroeger tijd volgden pelgrims in het donker het schijnsel van het melkwegstelsel dat de route naar het noordwesten van Spanje wees. Volgens de overlevering openbaarde in de zevende eeuw een ster de plek van het graf van Santiago, de heilige Jacobus.

In het begin van de film wordt een en ander door een commentaarstem uitgelegd, een procedé waarmee Buñuel veel van zijn films begint, alsof hij het verhaal dat gaat beginnen een documentair karakter wil geven. (Overigens, dat het woord 'Compostela' afkomstig is van *campus stellae*, sterrenveld, zoals wordt gezegd, is volgens mensen die het kunnen weten een verzinsel uit de Renaissance.⁵)

² Luis Buñuel (dir.): *Un chien andalou* (1929).

³ Luis Buñuel (dir.): *L'âge d'or* (1930).

⁴ Luis Buñuel (dir.): *Belle du Jour* (1967).

⁵ Centro Virtual Cervantes. 'Historia de Santiago de Compostela', een website van het Instituto Cervantes, gezien op 10-12-2017, https://cvc.cervantes.es/artes/ciudades_patrimonio/santiago/historia_tradicion/historia_santiago_03.htm

De helden van het verhaal zijn twee sjofele bedelaars, vagebonden, van het type ‘valt er nog wat te halen’. Ze heten simpelweg Jean (Jan, Johannes) en Pierre (Piet, Petrus). We zien ze in onze tijd (nou ja, 40 jaar geleden) voor het eerst bij Fontainebleau, vlak ten zuiden van Parijs. Een snelweg, geraas van auto’s. Ze lopen wel, maar bij voorkeur proberen ze een lift te versieren en soms gaan ze met de trein, als zwartrijders. Ze gaan inderdaad richting Spanje, we kunnen de route volgen aan de hand van de plaatsen die in beeld komen: Tours, Bordeaux, de Spaanse grens, San Sebastián, een bord Burgos/Bilbao. Of ze het eindpunt halen, de kathedraal van Santiago, is zeer onzeker want ze stranden vlak voor het bordje Santiago de Compostela. Daar eindigt de film.

Als Spaanse inspiratiebronnen dringen zich op: Don Quichot (waarbij de twee zwervers echter meer weg hebben van Don Quichots schildknaap Sancho Panza) en met name het oer-Spaanse genre van de schelmenroman. Schelmenromans gaan bij voorkeur over gewiekste sloebbers die rondtrekken en avonturen beleven.⁶ Zelf heeft Buñuel daaraan toegevoegd dat hij een groot liefhebber was van het boek *Manuscript gevonden te Zaragoza*, een Franse roman van het begin van de 19e eeuw waarin ook verhalen in verhalen en weer andere verhalen worden verteld.⁷

Een reis door tijd en ruimte

Naast de feitelijke bedevaart leggen Jan en Piet (Jean en Pierre) ook een pelgrims-tocht af door de tijd, de ruimte en door de thema’s van de film:

- We gaan, samen met de twee zwervers, van het heden naar de vierde eeuw, terug naar het nu, dan weer naar de tijd dat Jezus leefde. We zijn ook in zestiende en de zeventiende eeuw.
- We komen behalve in verschillende plaatsen langs de Camino ook in Ávila (in het Visigotische Spanje), in Nazareth, in Kana en in Toledo.
- We maken ook een tocht door een christelijk attractiepark, langs de zes grote mysteriën uit de geschiedenis van het katholicisme en de ketterijen die daaruit voortkomen. Die mysteriën zijn óf het dogma zelf óf de ongerijmdheden van dat dogma.

Geraffineerd, vaak onopvallend en steeds anders, stapt de film over van de ene naar de andere tijd, van de ene naar de andere plek, van het ene naar het andere

⁶ Bekendste voorbeeld is het anonieme *Lazarillo de Tormes*, in het Nederlands vertaald als *Een schelmenroman* door Guus Kuijer (Amsterdam: Athenaeum-Polak & Van Gennep, 2000).

⁷ Oorspronkelijk in het Frans geschreven roman van de Poolse graaf Jan Potocki (1805), in Nederlandse vertaling verschenen bij de Wereldbibliotheek (1992, heruitgave 2005).

dogma of ketterij. We maken kennis met een keur aan kleurrijke personages, waaronder een aantal beroemde:

- Jezus. Hij rent, heeft honger, lacht en vertelt gekke verhalen op een feest – en hij verricht ook wonderen, hoewel niet altijd zonder meer duidelijk is of die ook echt succes hebben.
- Maria, zijn moeder, wordt door Buñuel met meer egards behandeld. Ze is een liefdevolle moeder. Als Jezus zijn baard wil afscheren, houdt zij haar zoon tegen: Zijn baard scheidt vertrouwen en is goed voor Zijn imago. Uiteraard ontbreekt ook de Mariaverschijning niet. Die is echter heel traditioneel en wordt niet genormaliseerd.
- Markies de Sade, de held van de surrealisten, gespeeld door Michel Piccoli, ziet eruit als een echte markies. De Sade is in een naargeestig cachot, in het gezelschap van het meisje Thérèse, uit zijn roman *Justine*.⁸ De Sade dook al op in zijn tweede film, *L'âge d'or* (1930).
- De Engel des Doods, waarschijnlijk eerder een demon dan de baarljke duivel, verschijnt na een auto-ongeluk als een mysterieuze jongeman met een zilveren bloem in zijn hand die op een autoradio luistert naar een beschrijving van de hel. Die tekst is van een Spaanse mysticus uit de zestiende eeuw en wordt voorgelezen door Luis Buñuel met zijn sonore Aragonese accent.⁹
- Ook de Paus komt nog even voorbij. Hij staat voor een vuurpeloton en wordt gespeeld door Buñuel zelf.

Surrealistische dogma's

De film is dus surrealistisch in vorm, met het ene verhaal dat in het andere overgaat, vaak bepaald door toevallige omstandigheden, maar opvallend is dat binnen dat surrealistische kader de personages alles zo ontzettend letterlijk nemen. De mensen in de film discussiëren en ruziën over al die gekke dogma's en ketterijen alsof het harde feiten zijn. En zowel de verdediger van het dogma als de ketter houdt steeds koppig vast aan zijn eigen waarheid. Met een fanatisme waar mensen bereid zijn voor te sterven. Uiteraard is dit mechanisme niet beperkt tot het christendom: we zien dezelfde intolerantie en hetzelfde fanatisme in het marxisme en zijn dissidenten. Hedendaagse voorbeelden zijn gemakkelijk te verzinnen in politieke en godsdienstige conflicten.

⁸ Markies de Sade: *Justine of De tegenspoed der deugdzaamheid*. Gemma Pappot (vert.) Amsterdam: Bert Bakker, 1992 [1791].

⁹ *Guía de pecadores* ('Gids van de zondaars'), Fray Luis de Granada, uit 1556.

Een belangrijke uitspraak wordt gedaan door een priester in een scène waarin een politiebrigadier verzucht dat hij er met zijn pet niet bij kan dat de hostie het lichaam van Christus is. Die priester zegt dan: *Credo quia absurdum* ('Ik geloof omdat het absurd is.') Dus: je moet accepteren wat volgens de logica niet te accepteren is; je moet het mysterie accepteren. Het is een interessante en wijze uitspraak van een priester die trouwens vlak daarna een gek blijkt te zijn die door twee ziekenbroeders wordt afgevoerd naar het gekkenhuis.

De zwervers zelf beleven ook de meest onwaarschijnlijke avonturen, maar ze doen alsof alles wat ze meemaken de normaalste zaak van de wereld is. Meestal halen ze achteloos hun schouders op. Terwijl ze helemaal in het begin en helemaal aan het eind zelf iets heel raadselachtigs beleven, hun eigen mysterie. In het begin komen ze een statige man met een cape tegen. Onder andere op basis van zijn woorden (en nog een element dat ik niet zal verklappen) zou je kunnen denken dat het God is. Hij zegt onder meer tegen de twee zwervers: "Als jullie in Santiago aankomen, komen jullie een prostituee tegen waar je kinderen mee zult krijgen. Noem ze *Jij bent niet mijn volk* en *Geen mededogen meer*," wat een citaat van God is uit het Bijbelboek *Hosea*. En inderdaad, na alle omzwervingen worden de twee mannen, vlak voor Santiago, aangesproken door een vrouw van lichte zeden in een wit autootje. Ze zegt dat ze net zo goed niet verder kunnen gaan – laat dat Santiago maar. De stad is verlaten, er zijn geen pelgrims meer, want men is erachter gekomen dat de botten in de kathedraal niet van Jacobus zijn maar van de ont-hoofde ketter Priscillianus. Eerder in de film hebben we kennisgemaakt met deze ketterse bisschop en zijn volgers uit de vierde eeuw in een geheim ritueel met seks in een donker bos. Jean en Pierre verdwijnen met de vrouw in de bosjes die inderdaad kinderen van die twee wil, met dezelfde malle namen die in het begin door de man met cape werden aangekondigd.

Wat nog volgt is een raadselachtige en ook venijnige en erg geestige epiloog waarin Jezus in het gezelschap van zijn apostelen het pad kruist van twee blinden. Die gaat hij genezen, zoals het Jezus betaamt. Verontrustend is dat hij vervolgens tegen apostel Jakobus zegt dat hij niet op aarde is gekomen om vrede te brengen, maar het zwaard (een citaat uit het evangelie van Mattheüs). Uiteindelijk wordt twijfel gezaaid over de vraag of die blinden wel echt genezen zijn. Een onzeker, open einde waarbij niet eens het woord FIN in beeld komt – alleen een *disclaimer* dat alles wat in de film met het geloof en ketterijen te maken heeft 'rigou-reusement exact' is en gebaseerd is op historische en moderne bronnen.

Van deze film en van de andere films van Buñuel heeft u het meeste plezier als u de tegenstrijdigheden accepteert en niet uit bent op één waarheid of één verklaring. Als u de ongerijmdheden accepteert als een mysterie.¹⁰

¹⁰ Lees verder: *Buñuel over Buñuel* (2008) van Tomas Pérez Turrent en José de la Colina, vertaald en toegelicht door Gijs Mulder, met een inleiding van Willem Jan Otten (<https://www.mkw-uitgevers.nl/bubu.html>).